

УДК 902.2:911.37(477.83–22 Рокитне)“09/10”

ДОСЛІДЖЕННЯ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ГОРОДИЩА РОКИТНЕ II НА РОЗТОЧЧІ

Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ

Віталій ЛЯСКА

Галина ВІТВІЦЬКА

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

e-mail: pohoralskyu@ukr.net

Опубліковано матеріали досліджень, проведених 2008 р. експедицією Львівського університету на ранньосередньовічному городищі біля с. Рокитне Яворівського р-ну на Львівщині. Розкопано два заглиблених житла з печами-кам'янками, простежено деякі елементи внутрішнього облаштування і конструкції стін цих споруд. Виявлений керамічний матеріал дає підстави датувати функціонування жител у кінці X–першій половині XI ст.

Ключові слова: Рокитне, городище, вал, житло, піч-кам'янка, кераміка.

Наприкінці X ст. Прикарпаття входить у сферу активних політичних інтересів Русі, свідченням чого були походи 981 і 992/993 р. великого князя київського Володимира у цей регіон¹. У процесі інтеграції цих теренів до складу Руської держави занепадають городища “полісного типу” – племінні господарсько-адміністративні осередки². Декілька таких укріплених поселень із складною системою оборони і забудовою з жител-землянок, рештки яких збереглися у вигляді так званих западин, були розташовані на Розточчі (Рокитне, Добростани, Гуців, Майдан Гурний).

Городище Рокитне II знаходиться в урочищі Окопи на віддалі 0,5 км на південний схід від с. Рокитне та 0,6–0,8 км на північ від с. Бірки, на трьох підвищеннях гребеня мисоподібної гряди, оточеної долиною р. Млинівки (басейн р. Західний Буг), на висоті 60 м над її рівнем (рис. 1). Городище має

© Погоральський Я., Ляска В., Вітвіцька Г., 2010

¹ ПСРЛ. – СПб., 1908. – Томъ второй. Ипатьевская летопись. – Стб. 69, 106.

² Піцишин М., Овчинников О. Судова Вишня-I та процес феодалізації Прикарпаття // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів, 1994. – С. 45; Филипчук М. А. Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісник Ін-ту археології ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 89–90.

складну систему оборонних укріплень, що збереглися у вигляді земляних валів та ровів. Воно складається з центральної площадки (дитинця), трьох ліній укріплень з північного та двох – з південного боку, а також невеликого відрізка валу між першою та другою лініями південної ділянки оборони дитинця (рис. 2). Загальна площа території, охопленої укріпленнями, становить 26,6 га.

Історія досліджень пам'ятки.

Перші відомості про пам'ятку подав А. Петрушевич³, пізніше городище згадане в працях Б. Януша⁴. Незначні за обсягом дослідження на пам'ятці провів 1955 р. О. Ратич, який виготовив топографічний план городища і на підставі нечисленного керамічного матеріалу датував його функціонування Х–ХІ ст.⁵ На думку багатьох дослідників (Б. Януш⁶, І. Крип'якевич⁷ та ін.) городище поблизу сіл Рокитне і Бірки потрібно ототожнювати з літописним Бороком (1243 р.)⁸.

Ширші дослідження на пам'ятці проведено 1989 р. загоном Верхньодністрянської слов'яно-руської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом В. Шишака. Здійснено перетини трьох валів на південному

Рис. 1. Локалізація городищ між селами Рокитне і Завадів: I – Рокитне II; II – Завадів I.

Fig. 1. Localization of hillforts between villages Rokytno and Zavadiv: I – Rokytno II; II – Zavadiv I.

відтинку укріплень центральної площадки, розкопано одне заглиблене житло, уточнено хронологію пам'ятки,

³ Kronika czynności Koła c. k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej // Teka konserwatorska. Rocznik Koła c. k. Konserwatorów starożytnych pomników Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1892. – S. 155.

⁴ Janusz B. Z pradziejów ziemi Lwowskiej. – Lwów, 1913. – S. 43–45, 63–64; *Ejusz*. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1918. – S. 110–111.

⁵ Ратич А. А. Городища Росточья // КСИА АН УССР. – 1962. – Вып. 12. – С. 88–89, рис. 1.

⁶ Janusz B. Z pradziejów ziemi Lwowskiej. – S. 63–64.

⁷ Крип'якевич І. Деякі літописні назви з Галичини // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. Праці Історико-філософської секції. – С. 313–314.

⁸ ПСРЛ. – СПб., 1908. – Томъ второй. Ипатьевская летопись. – Стб. 794.

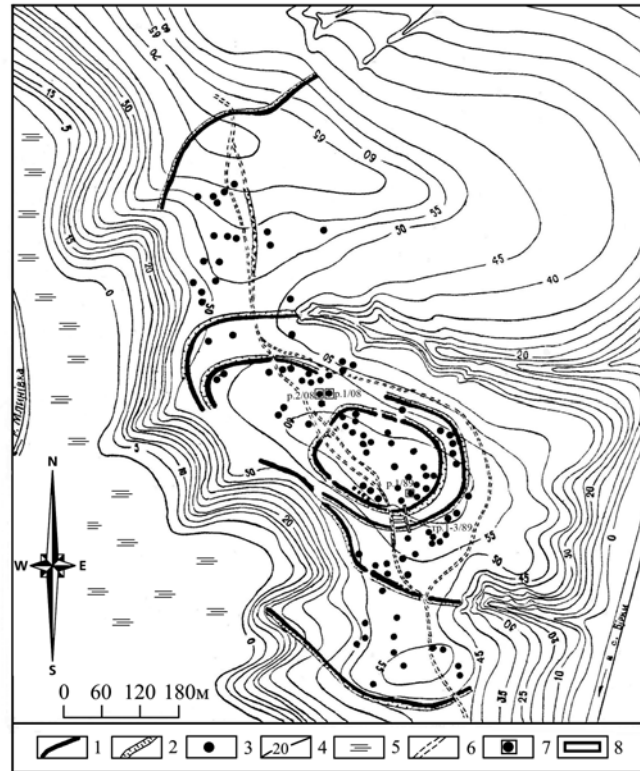

Рис. 2. Рокитне II. План городища (за Корчинський, Шишак, 1989; топогеодезична зйомка М. Филипчука): 1 – вал; 2 – рів; 3 – житла-западини; 4 – висотні горизонталі; 5 – заплава ріки; 6 – дорога; 7 – розкопи на місці жител-западин; 8 – траншеї-перетини валів.

Fig. 2. Rokytne II. Plan of hillfort (according to Korchynskiy, Shyshak, 1989; topogeodetic survey by M. Fylypchuk): 1 – rampart; 2 – trench; 3 – sub-ground dwellings; 4 – altitude horizontal lines; 5 – river floodplain; 6 – road; 7 – excavated areas of sub-ground dwellings; 8 – cross shafts of rampart.

знято інструментальний план із нанесенням западин від споруд (див. рис. 2). Під час розкопок на пам'ятці виявлено кружальну кераміку X–початку XI ст.⁹

⁹ Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 р. // Наук. архів Ін-ту археології НАН України. – Львів, 1989. – Од. зб. 23571. – С. 27–34, рис. 29–33; Шишак В. Нові дослідження на Розточчі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 71–72; Його ж. Городище X–XI ст. в с. Рокитне на Львівщині // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів, 1994. – С. 43–44.

У 1996 р. на городищі працювала експедиція Львівського університету під керівництвом Р. Береста. Виявлено кілька об'єктів, а також керамічний матеріал, датований X–XI ст.¹⁰

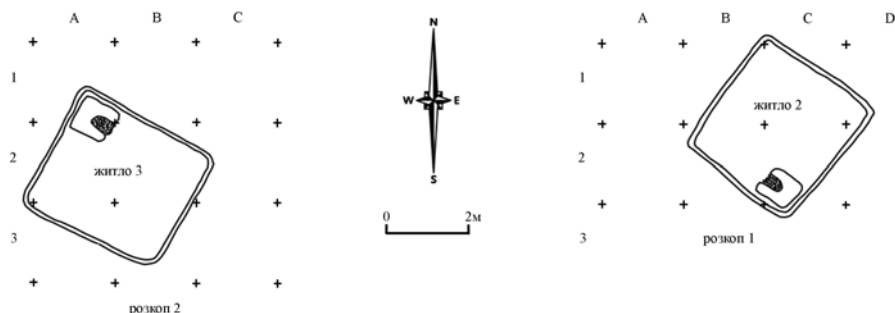

Рис. 3. Рокитне II. Загальний план розкопів 2008 р.
Fig. 3. Rokytno II. General plan of excavations in 2008.

Під час згаданих вище досліджень північна частина городища не вивчалася, крім того під час розкопок житла-западини у 1989 р. були виявлені лише рештки опалювальної споруди у вигляді череня і невеликого скупчення каміння, що не дає змоги детальніше охарактеризувати житлове будівництво городища. Зважаючи на це, завданням досліджень, які проводила 2008 р. експедиція Львівського університету під керівництвом Я. Погоральського, було вивчення забудови на першій північній укріпленій площадці городища. На цій ділянці, у її східній–північно-східній частині, на поверхні зафіксовано кільканадцять западин – заглиблень діаметром близько 5 м і глибиною до 0,40 м. Найвиразніше вони проявляються на схилі площадки городища, який має північно-східну експозицію і досить різко опускається до яру (див. рис. 2). Неподалік від північного кута укріплень дитинця городища розташована група з трьох западин, дві з яких було розкопано (рис. 3). Зважаючи на розташування об'єктів на досить різкому схилі, їхня глибина була різною – більшою у верхній частині схилу і меншою в нижній.

Об'єкт 1 (житло 2)¹¹. *Стратиграфія*. Заповнення котловану складалося з чотирьох основних шарів, лінзоподібних у перетині, у яких виділяються кілька прошарків, що відрізняються насиченістю вугликами та суглинками різних відтінків (рис. 4, II). Верхні шари потужніші в центрі заповнення і звужуються ближче до стінок котловану. Центральну верхню частину котловану займав шар гумусованого суглинку темного відтінку (у

¹⁰ Берест Р. Нові дані про городище біля с. Рокитне // АДЛУ. – 1997. – Вип. 2. – С. 22–28; Його ж. Нові відомості та матеріали про городище біля с. Рокитне // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 104–108.

¹¹ Нумерація жител подана з врахуванням споруди, розкопаної 1989 р.

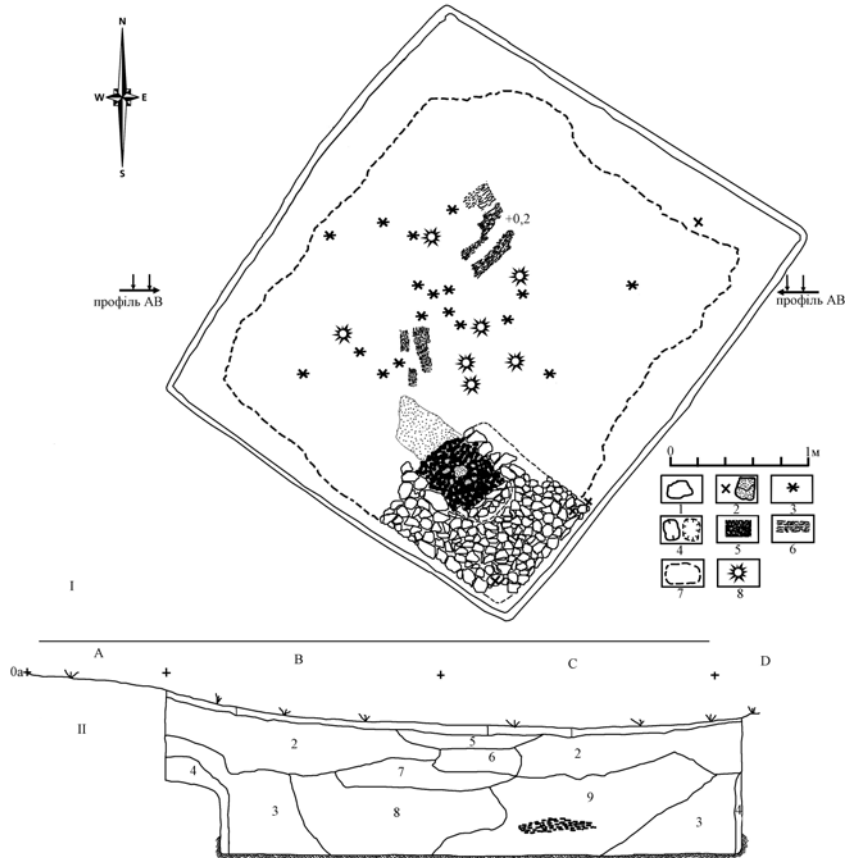

Рис. 4. Рокитне II. Житло 2. План (I) і стратиграфічний перетин (II): 1 – каміння; 2 – окремі фрагменти і скупчення кераміки на долівці і печі (*in situ*); 3 – кераміка із заповнення котловану; 4 – ями і заглиблення; 5 – черинь; 6 – обвуглене дерево; 7 – межа поширення тонкого прошарку вугликів, попелу, обвугленого зерна і полови на долівці житла; 8 – глиняні предмети (“трикутні призми”).

Опис стратиграфії (до рис. 4 і 7): 1 – лісова підстилка, світло-сірий суглинок; 2 – світло-сірий суглинок з окремими дрібними вугликами; 3 – світло-коричневий суглинок з незначними домішками світло-сірого і темного гумусованого суглиноків; 4 – чорний гумусований суглинок; 5 – темно-сірий гумусований суглинок; 6 – темно-сірий суглинок з незначним вмістом вугликів; 7 – світло-сірий суглинок з незначними домішками темно-коричневої глини і вугликів; 8 – суміш світло-сірого і світло-коричневого суглиноків з великою кількістю вугликів; 9 – світло-коричневий суглинок з незначними домішками світло-сірого суглинка і окремих вугликів.

Fig. 4. Rokytne II. Dwelling 2. Plan (I) and stratygraphy profile (II).

плані аморфної, наближеної до округлої, форми), у нижній частині якого помітні поодинокі вкраплення вугликів, дрібні фрагменти кераміки. Решту

верхньої частини заповнення становив світло-сірий суглинок з окремими дрібними вугликами; в центрі заповнення (під описаним вище шаром темно-сірого суглинка) цей шар має включення вугликів і темно-коричневої глини. Нижче і до долівки споруди, центральну частину заповнення становить шар, сформований із суміші світло-сірого і світло-коричневого суглиноків. У північно-західній частині він має включення великої кількості вугликів, а в південно-східній – спорадичні вуглики, хоча у профілі в цьому шарі зафіксовано велике скупчення вугликів шириною 0,50 м (на рівні 0,20 м над долівкою). Нижню частину заповнення по периметру і під стінками котловану становить світло-коричневий суглинок з незначними домішками світло-сірого і темного гумусованого суглинка без вкраплень. Впритул до вертикальних стінок котловану зафіксовано темний суглинок, що слугував забутовкою між дерев'яним облицюванням і материковою стіною котловану. Материк репрезентований темно-жовтим суглинком.

У північній частині заповнення котловану (ближче до його центру) на глибині 0,80 м (0,20 м над долівкою) розчищено залишки трьох обвуглених плах. Вони лежали по лінії NE–SW. Товщина обвуглених плах до 5 см, ширина – 10–15 см. Навколо плах зафіксоване значне скупчення вугликів.

Планіграфія. Котлован, орієнтований кутами за сторонами світу, у плані мав форму, наближену до прямокутника, його розміри 3,20 (NW–SE)×3,40(NE–SW) м (див. рис. 4, I).

Долівка житла знаходилася на глибині від 0,90 м (біля північної стінки) до 1,40 м (біля південної стінки) від сучасної денної поверхні (далі – СДП), що пов'язано із локалізацією споруди на схилі. Спостереження, зроблені під час вивчення заповнення котловану, дають змогу припустити, що первинна глибина котловану від верхньої межі материка була 0,40–0,60 м (+0,20–0,40 м товщини похованого давнього гумусованого шару). Верхню частину стратиграфічної колонки на цій ділянці пам'ятки, становить шар, сформований очевидно вже після завершення функціонування поселення.

По периметру котловану (найвиразніше під північно-західною і північно-східною стінками) простежено смугу темного суглинка, шириною 6–10 см (під північно-західною стіною, ближче до північного кута котловану, на невеликій ділянці її ширина сягала до 15 см з поступовим звуженням до південного заходу). Очевидно, це нижня частина (відбиток) дерев'яної обшивки стінок котловану чи міжстінної забутовки, простеженої також в стратиграфії.

Долівка житла добре утрамбована, у центральній частині помітно понижується. Майже вся вона (крім пристінної смуги) була вкрита тонким прошарком вугликів і попелу, що утворився тут ще в процесі функціонування споруди.

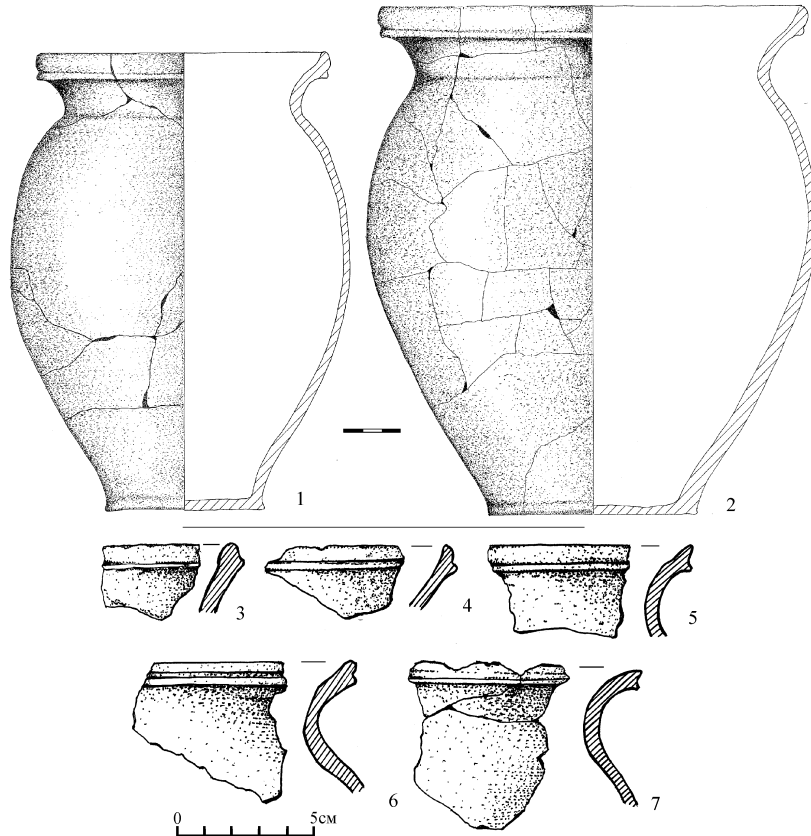

Рис. 5. Рокитне II. Житло 2. Керамічний комплекс: 1 – горщик з паливної камери; 2 – горщик з-перед устя печі; 3, 4, 7 – кераміка із заповнення котловану; 5, 6 – кераміка з поверхні печі.

Fig. 5. Rokytno II. Dwelling 2. Ceramic collection: 1 – pot from the inner of furnace; 2 – pot from under the mouth of furnace; 3, 4, 7 – ceramics from the gouge filling; 5, 6 – ceramics from the upside of furnace.

На долівці, на відстані 0,65 м перед устям печі, зафіксовано компактне скупчення перепаленого зерна, а дещо вбік від цього скупчення, ближче до центру долівки – фрагменти двох обвуглених плах (орієнтованих по лінії N–S) довжиною 26–37 см, шириною 8–14 см і товщиною до 8 см.

Піч, яка знаходилася у південному куті, витягнута по лінії NW–SE, устям обернена на північний захід. Її розміри 1,0×1,20 м, вона складена із каміння незначних розмірів, дещо більше каміння розташоване по периметру печі. Каміння сильно перепалене незалежно від його розташування в конструкції печі. Північно-східна стінка збереглася частково (на половину

товщини), тому після її розчистки назовні виступала частина череня. Також не було каміння у тильному південному куті печі. Товщина стінок: тильної – 0,50 м, бічних – 0,20 м (з боку житла) і 0,40 м (з боку материкової стіни котловану). Стінки печі дещо відступали від материкових стін котловану (до 0,20 м), цей простір був заповнений сумішшю із жовтої і сірої глини та гумусованого суглинку. Водночас відзначено, що впритул до стінок печі проходила смуга темного суглинку, яка є слідами дерев'яного облицювання стін. Висота стінок печі – 0,20–0,30 м, вони вищі у тильній частині опалювальної споруди. Паливна камера розташована в передній частині печі, її купол не зберігся, а заповнення камери складало каміння, суглинок, вуглики, попіл і дрібні фрагменти одного горщика, який вдалося практично повністю реконструювати. Розміри череня становили 0,40×0,60 м (див. рис. 4, 1).

Керамічний комплекс. Загалом у межах котловану житла виявлено уламки двох майже повністю реконструйованих горщиків (у паливній камері печі і перед її устям), сім глиняних предметів (“трикутних призм”) та 41 фрагмент кераміки. Уламки керамічного посуду знайдені як у заповненні котловану, так і на долівці житла. У заповненні зафіксовано 36 фрагментів кераміки (4 вінця, 26 боковин, 6 донець і приденцевих частин), сконцентрованих у центральній частині котловану у верхніх шарах заповнення та придолівковому прошарку. Не виключено, що вони не були безпосередньо пов'язані з житлом і потрапили в заповнення після завершення функціонування споруди. Відзначимо, що під час розкопок житла на центральній площадці городища Рокитне II у 1989 р. В. Шишак підкреслив, що фрагменти кераміки, виявлені у верхніх шарах, реконструювалися у більші фрагменти і форми разом із керамікою з нижньої частини заповнення¹². Наші дослідження таких результатів не принесли.

На долівці перед устям печі зафіксоване скупчення (розмірами 0,40×0,30 м) кераміки – 56 фрагментів горщика (3 фрагменти цього ж горщика виявлені у паливній камері опалювальної споруди) (рис. 4, 1; 5, 2). Горщик з-перед устя печі опуклобокий, висота посудини – 26,8 см, діаметр горловини – 21 см. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні. Товщина стінок 0,4–0,8 см; донець рівне, його діаметр 9,3 см. Поверхня посудини добре заглажена, ззовні має теракотовий колір, зсередини – теракотовий і чорний.

Ще одне скупчення кераміки лежало на черені печі: 104 фрагменти горщика, який реконструйований приблизно на 80 % (див. рис. 5, 1). Горщик опуклобокий, його висота – 24 см. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні. Діаметр горловини – 14,0–14,5 см (вінцева частина дещо деформована).

¹² Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 р. – С. 32.

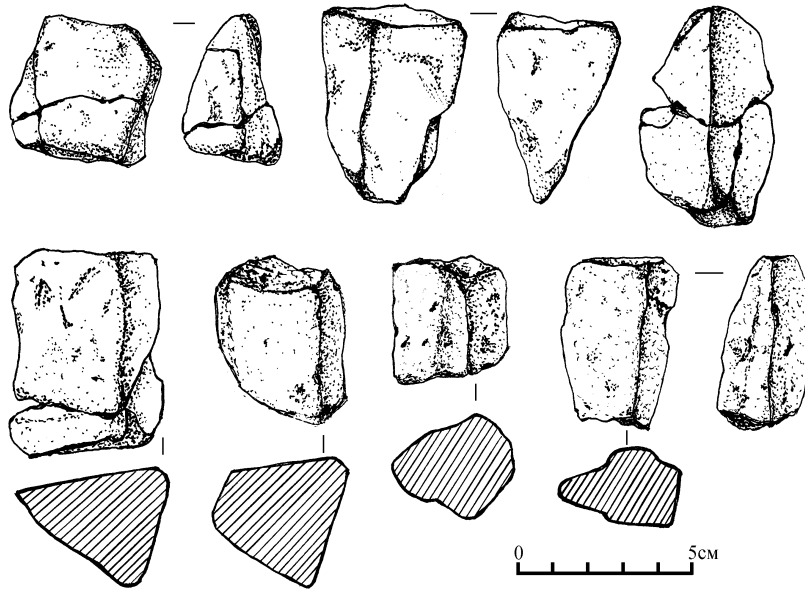

Рис. 6. Рокитне II. Житло 2. Глиняні предмети (“трикутні призми”) із нижньої частини заповнення котловану.

Fig. 6. Rokytno II. Dwelling 2. Clay artifacts (“triangular prisms”) from the lower part of the gouge filling.

Товщина стінок 0,3–0,5 см. Поверхня горщика ззовні має світло-сірий колір, зсередини – оранжево-цеглястий. Денце рівне, його діаметр 7,5 см.

Фрагменти двох вінець і двох боковин виявлені на тильних кутах печі (див. рис. 5, 6, 7), один фрагмент боковини знайдений неподалік східного кута житла. Загалом керамічний комплекс житла 2 (див. рис. 5) представлений уламками опуклобоких неорнаментованих горщиків з найбільшим розширенням тулуба на 2/3 частини висоти. Поверхня посудин добре заглажена, випал рівномірний, але неодноразова дія вогню і температури під час використання стала причиною того, що їхня поверхня часто має нерівномірне забарвлення – теракотове і сіре (різних відтінків), зрідка – темно-коричневе і чорне. Віncia відігнуті назовні, манжетоподібні, край вінець звужений, по внутрішньому периметру вінець – заглиблення-жолобки (псевдозакраїнки). Діаметр горловин – 12–14 см. Товщина стінок – 0,3–0,6 см, вони потовщуються до денця. Стінки у зламі одно- та двохарові, у глиняному тісті – домішки дрібнозернистого піску.

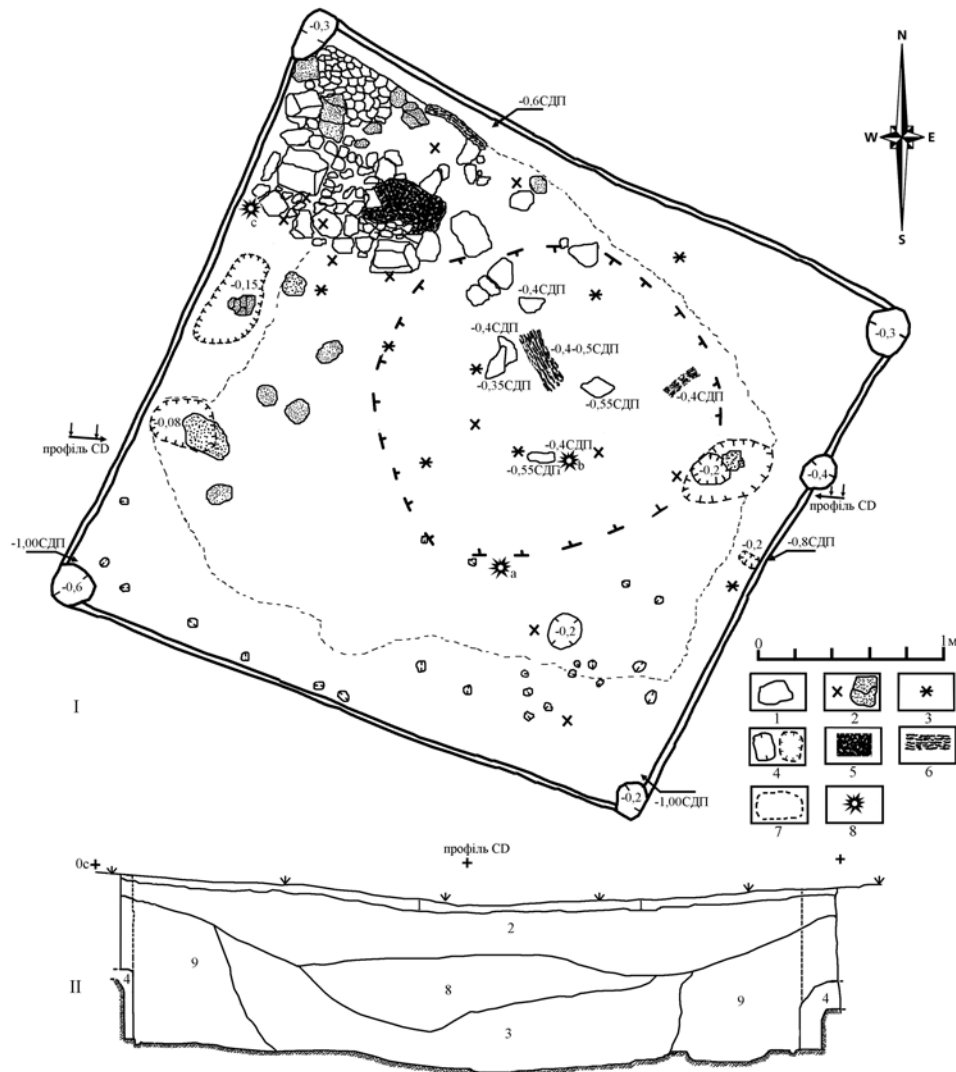

Рис. 7. Рокитне II. Житло 3. План (I) і стратиграфічний перетин (II): 1 – каміння; 2 – окремі фрагменти і скупчення кераміки на долівці і печі (*in situ*); 3 – кераміка із заповнення котловану; 4 – ями і заглиблення; 5 – черінь; 6 – обвуглене дерево; 7 – межа поширення тонкого прошарку вугликів, попелу, обвугленого зерна і полови на долівці житла; 8 – вироби з каменю (а – крем'яний відбійник (фрагмент сокири); b – розтирач; c – точильний камінь).

Fig. 7. Rokytno II. Dwelling 3. Plan (I) and stratigraphy profile (II).

У центральній частині заповнення котловану (див. рис. 4), на глибині 0,60 м, зафіксовано сім слабовипалених глиняних предметів (більшість –

у фрагментах, які складаються у цілі форми) (рис. 6). Чотири повністю збережених предмети мали форму трикутної призми, три з них виявлені неподалік північного кута печі. Форма ще трьох виробів лише наближена до трикутної призми, вони дещо аморфні. Поверхня виробів цеглястого або сіро-цеглястого кольору. Основа добре збережених виробів мала довжину 3,6–5,4 см, ширину 3,0–3,9 см і висоту 3,1–5,0 см; “аморфні призми” мали довжину 3,1–4,6 см, ширину 2,1–2,5 см і висоту 2,9–4,0 см. Їхнє функціональне призначення встановити не вдалося, хоча вони були знайдені неподалік від печі, але не на долівці, а в нижньому шарі заповнення котловану (приблизно 0,20 м над рівнем долівки). Це не дає змоги прямо пов’язати їх із опалювальною спорудою чи окреслити інше призначення.

Об’єкт 2 (житло 3) (вклейка: рис. IV). *Стратиграфія*. Заповнення котловану складалося з кількох шарів (рис. 7, II). Під прошарком лісової підстилки по всій площі котловану залягав шар світло-сірого суглинку з окремими вкрапленнями вугликів. Під ним знаходився шар з суміші світло-сірого і світло-коричневого суглинків з вкрапленнями коричневої глини і великою кількістю вугликів. Нижню частину заповнення над долівкою складав шар світло-коричневого суглинку з незначними домішками темного гумусованого суглинку, але без значних вкраплень вугликів. Пристінний простір заповнений шаром світло-коричневого суглинку з вкрапленнями світло-сірого суглинку і незначної кількості вугликів. Між материковою стіною і заповненням котловану була вузька смуга темного гумусу – рештки дерев’яного облицювання стін котловану і міжстінної забутовки. На північ від центральної частини заповнення, на глибині 0,35–0,55 м від СДП (0,20–0,40 м над рівнем долівки), виявлено п’ять розрізнених каменів (можливо з конструкції печі), а також дві обвуглені плахи (шириною 5–12 см і довжиною 25–35 см), орієнтовані у протилежних напрямках (див. рис. 7, I). Глибина залягання і відсутність чіткої системи у розміщенні каміння і плах вказує на випадковість їхнього потрапляння у заповнення, вже після припинення функціонування житла.

Планіграфія. Котлован житла мав форму, наближену до прямокутної, він орієнтований кутами приблизно за сторонами світу (із незначним відхиленням) (рис. 7, I). Його середні розміри – 3,20×3,40 м (3,10–3,30×3,30–3,50 м). Довша вісь котловану проходила по лінії NW–SE (лінія “піч–вхід”). Піч знаходилася у північному куті, орієнтована устям до південного сходу. Долівка житла розташована на глибині від 0,60 (NE стінка котловану) до 1,0 м (SW стінка котловану) від рівня СДП.

Як і в житлі 2, по периметру котловану простежено смугу темного суглинку (шириною до 6 см), що вирізнялася на фоні темно-жовтої материкової глини. У процесі розчистки встановлено, що цей темний

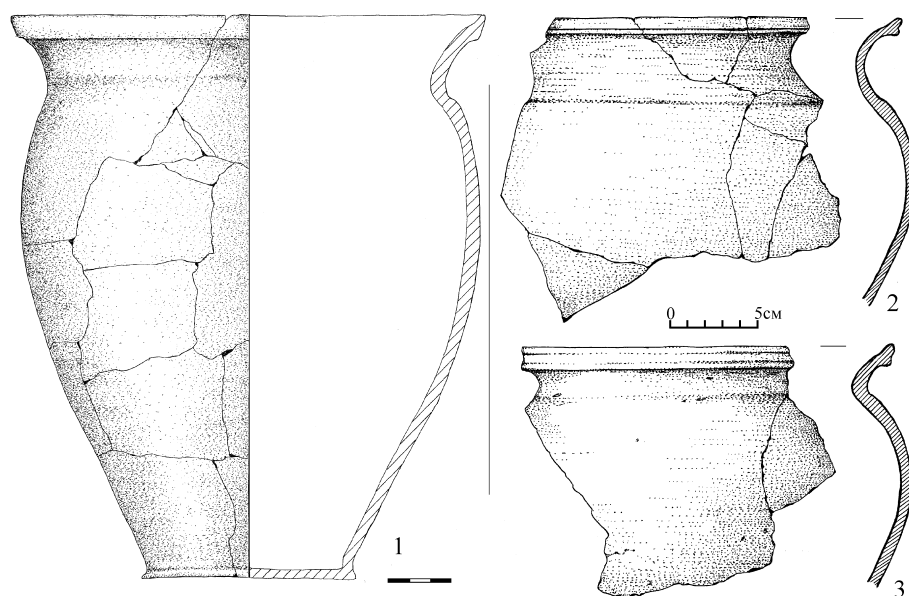

Рис. 8. Рокитне II. Житло 3. Керамічний комплекс: 1 – горщик із долівки біля печі; 2, 3 – кераміка з поверхні печі.

Fig. 8. Rokytno II. Dwelling 3. Ceramic collection: 1 – pot from the floor nearby the furnace; 2, 3 – ceramics from the upside of furnace.

суглинок заповнював канавку глибиною 4–7 см. Очевидно, це сліди нижньої частини дерев'яного облицювання стін.

По кутах котловану, а також під стіною навпроти печі, зафіксовано стовпові ямки глибиною 0,20–0,60 м. Більшість з них мали округлу в плані форму (діаметром 0,18–0,26 м), тільки ямка за піччю (північний кут житла) мала видовжену форму (0,18×0,34 м). Встановлено, що канавка для нижньої частини дерев'яного облицювання прилягала до кутових стовпових ямок ззовні, що ймовірно є свідченням такого конструктивного рішення, коли вертикальні стовпи притискали дерев'яне облицювання до материкових стін котловану і земляної забутовки. У стіні навпроти устя печі, на відстані 0,60 м від кутової (східної) стовпової знаходилася ямка (діаметр 0,20 м, глибина 0,40 м), яка, очевидно, була однією (разом з кутовою) із опор вхідної конструкції. При цьому канавка від облицювання стін до цієї ямки прилягала по її центральній осі (діаметру) (див. рис. 7, 1). Таке розташування входу – в стіні навпроти устя печі – було найпоширенішим варіантом його локалізації у середньовічному слов'янському житлі¹³.

¹³ Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – К., 2007. – С. 105.

Долівка споруди глиняна, добре утрамбована, дещо підвищена в припічному куті. Майже повністю (крім пристінних ділянок), вона була вкрита тонким прошарком вугликів, попелу, обвуглених зернин і полови. У долівці виявлено кілька заглиблень і ямок. Її центральну частину займало досить велике заглиблення, приблизно округлої форми, з пологими стінками, які під стінами котловану поступово переходили у горизонтальну долівку. Діаметр цього заглиблення – 1,8–2,0 м, глибина відносно рівня череня печі і долівки під стінами становила до 0,15–0,20 м. На східній межі цього центрального заглиблення розчищено двоскладову ямку. Розміри її верхньої частини (втягнутої по лінії NE–SW) 0,30×0,60 м, глибина відносно долівки – 0,10 м. Під західним бортиком верхньої частини ямки знаходилося округле заглиблення діаметром 0,15 м і глибиною 0,20 м. У цій нижній частині ямки, а також на дні північної частини верхньої ямки розчищено розвал придонної частини горщика (рис. 9, б). Ще дві ямки глибиною 0,20 м розчищені приблизно посередині південно-східної стіни котловану (розмірами 0,05×0,10 м) і в південній частині долівки (діаметр 0,20 м).

Два заглиблення видовженої форми розчищено під північно-західною стіною котловану, між піччю і західною кутовою ямкою. Одне з них мало пологі стінки, розміри 0,25×0,35 м і глибину 0,08 м; друга ямка (біля печі) мала вертикальні стінки, розміри 0,30×0,55 м і глибину 0,15 м (див. рис. 7, л). Значну частину заповнення цих заглиблень становили великі фрагменти горщиків, у тому числі більшість фрагментів посудини, яку вдалося повністю реконструювати (рис. 8, л).

Крім цих ямок і заглиблень відносно значних розмірів і глибини, під південно-західною стіною і в південному секторі долівки розчищено понад 20 ямок діаметром і глибиною до 0,05 м, які, очевидно, залишились від опорних стовпчиків внутрішнього облаштування житла (див. рис. 7, л).

Піч підпрямокутної форми, розмірами 0,90×1,0 м, складена з каменю-пісковика, її найбільша висота становила 0,30 м над рівнем череня. Каміння, що входить у нижню частину конструкції печі сильно перепалене, більшість верхнього каміння слідів обпалення не має. Ширина тильної стінки печі – 0,50 м, лівої – 0,20 м, правої – 0,30 м. Конструкція печі не є однорідною, кожна частина вирізняється певними особливостями. Лівий бік (південна і західна стінки) печі викладений з каміння середнього розміру, між яким укладено менше каміння. Цей бік печі не мав чітко виділеної вертикальної бічної стінки, тут каміння покладене своєрідним каскадом. Північний кут печі викладено з дрібного, щільно припасованого, каміння. Східна частина тільки в своїй основі мала кілька невеликих каменів, а верхній шар цієї стіни був земляний. Ймовірно, саме тому ця частина печі з боку материкової стіни була додатково укріплена дерев'яною плахою (довжина 38 см, висота 9 см, товщина 3–4 см), яка хоч була обвуглена, але повністю збереглася. Основа

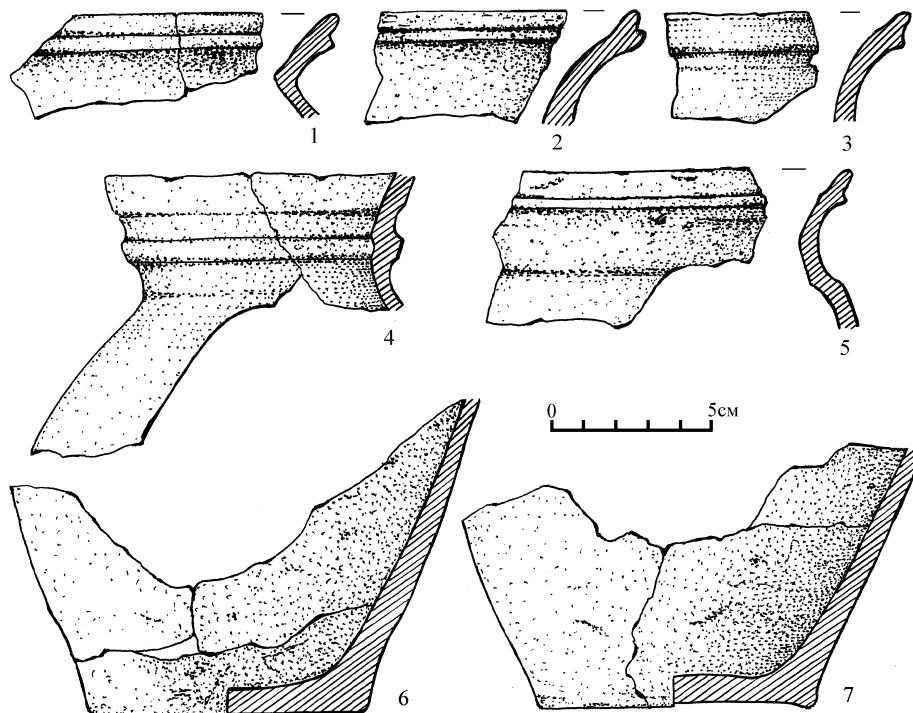

Рис. 9. Рокитне II. Житло 3. Керамічний комплекс: 1, 2, 6, 7 – кераміка з долівки; 3–5 – кераміка із заповнення котловану.

Fig. 9. Rokytne II. Dwelling 3. Ceramic collection: 1, 2, 6, 7 – ceramics from the floor; 3–5 – ceramics from the gouge filling.

плахи укладена на шарі дрібного каміння. Перед устям печі, на долівці, лежали шість каменів середніх розмірів (див. рис. 7, 1), які, очевидно, походили з конструкції опалювального пристрою, можливо саме зі східної частини печі.

Черинь знаходився в передній частині печі, його розміри 0,25×0,45 м, він добре випалений, дещо увігнутий відносно рівня долівки. Заповнення паливної камери складалося з близько 80 дрібних камінців, які були змішані із перепаленою і гумусованою землею.

На печі виявлено значну кількість фрагментів кераміки, причому великі фрагменти горщиків лежали в північній частині печі, дрібніші – серед каміння південної стінки і попід нею.

Керамічний комплекс житла представлений одним цілим горщиком і 40 фрагментами кераміки. У заповненні виявлено 15 фрагментів (вінця – 4 од., боковини – 11 од.), вони сконцентровані переважно у центральній частині заповнення до глибини 0,20 м. На печі і в різних частинах долівки також

знайдено значну кількість фрагментів кераміки: на печі – 3 вінця, 8 боковин і 2 денця; на долівці – 1 вінце, 8 боковин і 3 денця. На поверхні північної частини печі лежали досить великі розвали двох привінцевих частин горщиків (див. рис. 8, 2, 3), 3 боковин і 1 денця. У західній частині печі знайдено дрібні фрагменти 1 вінця, 4 боковин і 1 денця. Праворуч від устя печі розчищено придонну частину горщика (див. рис. 9, 7), перевернуту догори дном і заповнену перепаленим зерном, вугликами і попелом.

Найбільше скупчення кераміки (39 уламків) виявлене під північно-західною стіною – між піччю і західною кутовою ямкою (в тому числі у двох неглибоких ямках) (див. рис. 7, I; вклейка: рис. IV). Після камерального опрацювання встановлено, що тут знаходився розвал (27 фрагментів) горщика, який вдалося повністю реконструювати, а також фрагменти 1 вінця (див. рис. 9, I), 1 денця і 4 боковин інших посудин. Ще три окремі фрагменти кераміки лежали в південному секторі долівки.

Повністю реконструйований горщик – опуклобокий, висотою 27,4 см, (див. рис. 8, I). Поверхня добре заглажена, ззовні і зсередини сірого кольору з плямами кіптяви чорного кольору (переважно зсередини). Товщина стінок – 0,4–0,6 см, вони тришарові в зламі. Вінця відігнуті назовні, манжетоподібні. Діаметр горловини – 22 см. Денце рівне, його діаметр 10 см.

Загалом керамічний комплекс житла 3 (див. рис. 8; 9) представлений фрагментами опуклобоких неорнаментованих горщиків, із найбільшим розширенням на 2/3 частини висоти тулуба. Вони мали добре заглажену поверхню цеглястого, сірого, чорного і коричневого кольорів. Випал рівномірний, але різні умови використання горщиків спричинили неоднакове забарвлення різних частин посудин. Товщина стінок 0,3–0,7 см, у глиняному тісті наявні домішки дрібнозернистого піску. Вінця посудин відігнуті назовні, манжетоподібні, край вінчиків потоншений, по периметру вінцевих частин з внутрішнього боку – заглиблення-жолобки (псевдозакраїнки). Діаметр горловин горщиків 13–15 см (із долівки і заповнення – див. рис. 9, I, 3, 5) і 23 см (з поверхні печі – див. рис. 8, 2, 3). Діаметр двох повністю збережених донець горщиків (з долівки) становить 9 см (див. рис. 9, 6, 7). З керамічного комплексу житла 3 виділяється верхня частина горщика, фрагменти (4 од.) якого виявлені у верхніх прошарках (до 0,20 м) центральної ділянки заповнення, на відстані до 1,3 м один від одного. Це посудина з вертикальною шийкою (висота 4,3 см) і діаметром горловини 9,7 см. Посередині висоти шийки проходить карнизоподібний виступ. Поверхня добре заглажена, ззовні світло-сірого, зсередини чорного кольору (див. рис. 9, 4).

Речовий комплекс. Фрагмент крем'яної сокири (обушкова частина) (рис. 10, I) виявлений у південному секторі котловану на глибині 0,60 м. Її розміри 4,8×4,4×2,3 см, у перетині вона підпрямокутна. Сировиною слугував

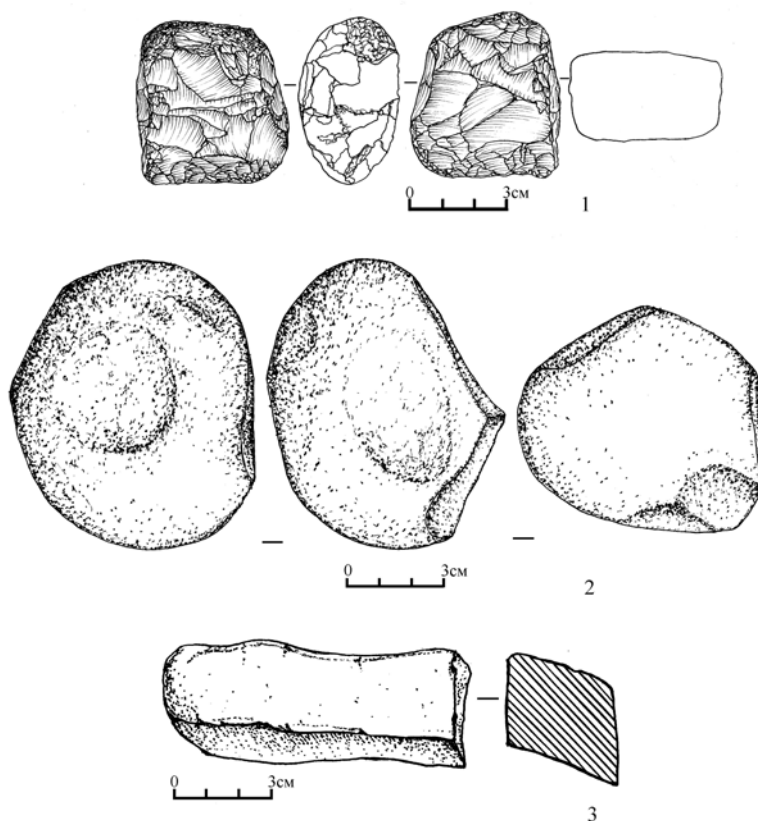

Рис. 10. Рокитне II. Житло 3. Вироби з каменю: 1 – крем'яний відбійник (фрагмент сокири); 2 – розтирач; 3 – точильний камінь.

Fig. 10. Rokytno II. Dwelling 3. Stone artifacts: 1 – flint bumper (fragment of flint axe); 2 – grain grater; 3 – grinding stone.

туронський кремій місцевого походження. На поверхні збереглися незначні сліди заповнення. Виріб сильно реутилізований, сліди оббивки переважно знаходяться в нижній частині фрагмента. Ці сколи відрізняються від слідів на решті поверхні сокири і вказують, що вони утворилися пізніше, ніж під час виготовлення сокири та її застосування за функціональним призначенням. Форма знаряддя є типовою для культур доби енеоліту (лійчастого посуду і кулястих амфор), а в середньовіччі його, ймовірно, повторно використовували для добування вогню або розбивання твердих предметів.

У заповненні котловану житла, приблизно в його центрі (на глибині 0,40 м від СДП і на рівні 0,30 м над долівкою), виявлено розтирач, який

ДОСЛІДЖЕННЯ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ГОРОДИЩА РОКИТНЕ II...

первинно мав форму, наближену до кулястої (див. рис. 10, 2). Розтирач виготовлений із зцементованого кварцом девонського пісковика блідо-рожевого кольору. Найближчі до городища виходи такої сировини знаходяться на Західному Поділлі (с. Нирків, Нагоряни, Червоне Заліщицького р-ну), звідки, очевидно, і був привезений описуваний зразок. Його розміри 8,7×7 см (з одного боку від каменя відколений досить великий уламок). З трьох боків каменя виразно помітні стерті зашліфовані площини, що утворилися в процесі використання знаряддя за прямим призначенням. Ці площини мають темніше забарвлення, аніж решта поверхні каменя. Повністю збереглися дві площини, розмірами 3,6×4 см та 3,3×4,3 см. Від третьої робочої площадки зберігся тільки невеликий фрагмент, оскільки один бік розтирача, як згадувалося вище, має досить великий скол (розмірами 4,9–6×8,3 см), який очевидно, утворився вже в процесі використання знаряддя. Очевидно, розтирач побував у вогні (може навіть був елементом конструкції печі), оскільки на одному з його боків залишилася випалена пляма чорного кольору, розмірами 5,6×7,1 см, яка повністю покриває і одну з робочих площин знаряддя.

У лівому тильному куті печі виявлений точильний брусок (див. рис. 10, 3). Він має форму неправильного паралелепіпеда, всі чотири його грані в центральній частині сильно стерті в ході використання за функціональним призначенням. Довжина бруска – 8,5 см, ширина граней 2,2–4 см (середні показники 2,5–3,5 см). Брусок виготовлений з карпатського пісковика сірого кольору, який поширений у Карпатах, а також на північ від них – між горами і р. Дністер, куди його зносить річками¹⁴. Отже, камінь для виготовлення бруска (або й сам готовий виріб) привезений із вказаного регіону.

*Палеоботанічний аналіз*¹⁵ зразків із жител 2 і 3 дав такі результати: жито посівне (*Secale cereale*) – 52 зернини та 6 їхніх фрагментів; овес (*Avena sp.*) – 5 зернин; ячмінь звичайний (*Hordeum vulgare*) – 3 зернини; м'яка пшениця (*Triticum aestivum*) – 1 зернина; полба (або спельта) (*Triticum dicossum (spelta)*) – 1 зернина; а також 69 зернин та 33 їхні фрагменти чітко не окреслених хлібних злаків (*Cerealia indet.*). Без сумніву, наведені результати палеоботанічного аналізу не висвітлюють цілісну картину співвідношення різних злакових культур на поселенні, а є тільки

¹⁴ Визначення сировини, з якої виготовлені розтирач і точильний камінь, провів асист. кафедри мінералогії ЛНУ імені І. Франка Богдан Манчур.

¹⁵ Палеоботанічний аналіз здійснили проф., д-р габіліт. Марія Літинська-Зайонц (Інститут археології та етнології ПАН, відділ у Кракові) та проф., д-р габіліт. Кристина Василікова (Інститут ботаніки ПАН, заклад палеоботаніки). Висловлюємо вдячність канд. біол. наук, доц. кафедри ботаніки ЛНУ імені І. Франка п. Наталії Калинович за сприяння у проведенні палеоботанічного аналізу.

відображенням (можливо неповним) асортименту зернових. Крім того, серед досліджуваних зразків виокремлено шматки деревного вугілля таких порід як дуб (*Quercus* sp.), береза (*Betula* sp.), граб звичайний (*Carpinus betulus*) та кілька фрагментів від чітко не окреслених листяних порід.

Отже, проведені на городищі Рокитне II дослідження, дали змогу розширити інформацію про планіграфічні та конструктивні особливості забудови пам'ятки. Житлові споруди з городища – типові ранньосередньовічні слов'янські підпрямокутні будівлі заглибленого типу з піччю-кам'яною в одному з кутів. Цікавими є спостереження щодо елементів конструкції одного із жител, які дають змогу припустити, що материкові стінки котловану мали дерев'яне облицювання каркасно-стовпового типу, а самі несучі стіни (напевно, зрубні) знаходилися, ймовірно, на бортику котловану. Керамічний матеріал з жител 2 і 3 за сукупністю ознак можна датувати кінцем X–першою половиною XI ст.¹⁶ Такі хронологічні рамки функціонування жител ставлять проблему синхронності житлових і оборонних споруд на городищі. На думку М. Филипчука, верхня межа райковецької культури на Прикарпатті пов'язана в тому числі із знищенням племінних осередків карпатських хорватів під час походу Володимира Великого та приєднанням цього регіону до складу Київської держави¹⁷. Натомість існування жител на території городищ–общинних центрів типу Рокитного II ще в XI ст. може бути пояснене двома причинами: 1) похід Володимира не був настільки руйнівним для суспільно-політичного укладу місцевих племен і процес занепаду общинних укріплених центрів розтягнувся на кілька наступних десятиліть; 2) вже після припинення функціонування укріплень городища місцеве населення продовжувало проживати на цій ділянці, експлуатуючи ще певний час звичну ландшафтно-господарську нішу та зберігаючи тяглість традицій матеріальної культури.

Безперечно, вирішення цієї наукової проблеми може бути досягнуте лише в процесі подальших досліджень та детального вивчення хронології, планіграфії, конструктивних особливостей житлової та оборонної архітектури подібних пам'яток.

¹⁶ Петегирич В., Павлів Д., Принада І. Поселення X–XI ст. біля с. Черчика на Яворівщині // МДАПВ. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 286–294; Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – С. 41; Чайка Р. М. Давньоруське городище Листвин і його околиці у X–XI ст. – Львів, 2009. – С. 58–59, рис. 40–41.

¹⁷ Филипчук М. А. Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація. – С. 90.

**STUDIES OF EARLY MIDDLE AGE HILLFORT
ROKYTNE II IN THE ROZTOCHIA REGION**

Yaroslav POHORALSKYI

Vitalii LIASKA

Halyna VITVITSKA

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine*

e-mail: pohoralskyi@ukr.net

Materials are presented from excavations conducted by the expedition of Lviv University on the Early Middle Age hillfort near village Rokytne (Lviv region, Yavoriv district) in 2008. Two sub-ground dwellings were discovered both supplemented with stonemade furnaces. Some elements of inner finery were uncovered as well as the construction of walls. These dwellings were dated by 10th – first half of 11th centuries on the basis of pottery found inside.

Key words: Rokytne, hillfort, rampart, dwelling, stonemade furnace, pottery.

**ИССЛЕДОВАНИЯ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО ГОРОДИЩА
РОКИТНОЕ II НА РАСТОЧЬЕ**

Ярослав ПОГОРАЛЬСКИЙ

Виталий ЛЯСКА

Галина ВИТВИЦКАЯ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина*

e-mail: pohoralskyi@ukr.net

Опубликовано материалы исследований, проведенных 2008 г. экспедицией Львовского университета на раннесредневековом городище возле с. Рокитное Яворовского р-на на Львовщине. Раскопано два углубленных жилища с печами-каменками, прослежено некоторые элементы внутреннего устройства и конструкции стен этих сооружений. Обнаруженный материал дает основания датировать функционирование жилищ в конце X–первой половине XI в.

Ключевые слова: Рокитное, городище, вал, жилище, печь-каменка, керамика.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2010

Прийнята до друку 22.12.2010